

УДК 331.101.262

Д. М. Утеченко,
аспірант, Білоцерківський національний аграрний університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ПОНЯТТЯ "ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ"

D. Utechenko,
graduate student, Bila Tserkva National Agrarian University

METHODICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF "HUMAN CAPITAL"

Дослідженням встановлено, що іноземні вчені значну увагу приділяють визначенню суті людського капіталу в цілому. Так, частина із вчених дотримуються думки, що людський капітал — це формування людини в домашніх умовах, у школі, на роботі, при самоосвіті, інші — наполягають на сукупності здібностей, які досягаються у процесі навчання і досвіду, тобто набуті в той же час, людський капітал трактується ними також як сукупність фізичних та духовних здібностей людини, що дозволяють їй, як носієві, отримувати свій дохід. Розвиток людського капіталу, на їхню думку, зумовлює зростання доходів людей, фірм і суспільства, розвитку технологічного прогресу, виникнення нових мотивів у діяльності, підвищення темпів економічного зростання тощо.

Дослідженням встановлено, що серед науковців переважає функціонально-структурне визначення людського капіталу. Встановлено, що основними складовими людського капіталу є: сукупність продуктивних здібностей, особистих рис, мотивацій та інвестицій індивіда.

На нашу думку, людський капітал доцільно трактувати як вартість, авансовану та втілену у запасі не уречевлених форм продуктивних здібностей індивіда: знань, інформації, досвіду, навичок, мотивацій та здоров'я, які мають властивість приносити більший дохід.

Узагальнивши дослідження щодо економічної сутності людського капіталу індивіда, вважаємо, що людський капітал у сучасних умовах — це вартість, авансована і втілена у вигляді запасу не уречевлених форм продуктивних здібностей індивіда: здоров'я, інформації, знань, таланту, досвіду, навичок, мотивацій і мобільності, які приносять вищий дохід індивіду у вигляді заробітної плати, прибутку, ренти чи позичкового процента.

The study found that foreign scientists pay considerable attention to determining the essence of human capital in general. Thus, some scientists hold the view that human capital is the formation of a person at home, at school, at work, while self-education, while others insist on the totality of abilities that are achieved in the process of learning and experience, that is, acquired at the same time, human capital is interpreted by them as well as a set of physical and spiritual abilities of a person, allowing it, as a carrier, to receive its income. The development of human capital, in their opinion, causes an increase in the incomes of people, firms and society, the development of technological progress, the emergence of new motives in activities, the growth of economic growth, and the like.

The research established that among the scientists the functional and structural definition of human capital prevails. It is established that the main components of human capital are: a set of productive abilities, personal qualities, motivations and investments of the individual.

In our opinion, it is reasonable to interpret human capital as a value advanced and embodied in a stock of unrealized forms of a person's productive abilities: knowledge, information, experience, skills, motivations and health, which have the property of bringing in more income.

Generalized the research on the economic essence of the individual's human capital, we believe that human capital in modern conditions is a value advanced and embodied in the form of stocks of unrealized forms of the individual's productive capacities: health, information, knowledge, talent, experience, skills, motivation and mobility, which bring a high income to the individual in the form of wages, profits, rents or interest.

Ключові слова: людський капітал, особистість, навички, дохід, навички.

Key words: human capital, personality, attainments, income, skills.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Перехід аграрного сектору економіки на інноваційний шлях розвитку неможливий без наявності відповідного людського капіталу. Трансформаційні процеси в аграрній галузі країни зумовили не лише скорочення обсягів виробництва продукції та її ефективності, й значне зниження доходів сільського населення, падіння якості життя, деградацію людського капіталу. Деформація демографічної струк-

тури сільських територій, міграція економічно активного населення, ліквідація значної кількості робочих місць, низька престижність сільської праці та рівень її оплати, скорочення інфраструктури охорони здоров'я та освіти, критичний рівень обмеженості бюджетів сільських територій — все це зумовлює необхідність активізації досліджень процесів формування та використання людського капіталу в аграрній сфері.

Як відомо, теорія людського капіталу як особливої форми загального капіталу, носієм якого є людина, яка характеризує запаси її фізичного та духовного здоров'я, інтелекту, загальних та професійних знань, навиків та вмінь, здібностей та мотивацій, які дозволяють забезпечити їй конкурентоспроможність на ринку праці та одержання доходів, достатніх для підтримки певного рівня якості життя та відтворення людини та її сім'ї. Саме тому нині існує необхідність в узагальненні теоретичних досліджень сутності категорії людського капіталу та розкритті специфіки організації його відтворення в аграрній сфері економіки із урахуванням нинішніх чинників зовнішнього та внутрішнього характеру розвитку галузі.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідження проблем відтворення та використання людського капіталу набуло свого розвитку лише у 60-ті роки ХХ ст. Серед іноземних учених класичного і неокласичного напрямку, які вивчали дану проблему, найбільш відомими є У.Д. Баумоль, Д.Р. Блазі, Г.С. Беккер, Д.М. Кейнс, А. Маршалл, У. Петті, А. Сміт, Дж. Стіглер, Т.У. Шульц.

Однак окремі теоретичні питання нині є досить дискусійними та потребують більш глибоких досліджень щодо особливостей трактування поняття "людський капітал".

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є теоретичне обґрунтування економічної природи людського капіталу, а також поглиблення економічного змісту цієї категорії з позицій його ролі в сучасній аграрній економіці та відтворення.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Людський капітал — це передусім запас природних і набутих, у результаті інвестування, здібностей, навичок, досвіду, знань, інформаційної культури, мотивації і мобільності індивіду, використання яких в економічній діяльності приносить більші доходи. Оскільки сутність суспільного розвитку знаходить свій прояв у постійній динаміці, тому зміст економічного життя, яке є невід'ємним від соціального прогресу і визначальним для людського (не лише зовнішнього щодо людини, але й внутрішнього світу, духовного), щоразу змінюється. Відповідно зазнає змін місце, роль та компоненти людського капіталу в національному господарстві. Так, мислитель античності Платон (427—347 рр. до н.е.) у своїй праці "Держава" писав, що "люди мають різну природу, а та-

кож здібності до тої чи іншої справи" і "кожне діло можна робити не лише в більшій кількості, а й краще недокладаючи великих зусиль у тому випадку, коли виконують його використовуючи свої природні здібності" [1].

На всіх етапах світового функціонування і розвитку економіки важлива роль відводиться людському фактору. У цьому випадку варто згадати представників класичної політекономії [2—4], неокласиків [5] та сучасних теоретиків. Відомо, що А. Сміт формував систему економічних поглядів на функціонування ринкової економіки на основі двох характерних якостей людини, а саме — егоїзм і альтруїзм. Вчений довів, що саме егоїзм сприяє формуванню приватної власності, ринкових відносин, мотивації діяльності людей [2].

У свою чергу К. Маркс підкреслював, що капітал є мертвим, потрібна людина, яка б його оживила, примусила функціонувати [3]. Подібну думку про роль людини в економіці висловлював засновник неокласичного напрямку економічної теорії, видатний англійський дослідник Альфред Маршалл, який відзначав, що "...у будь-якому випадку людина є центром як проблеми виробництва, так і проблеми споживання, а також ... проблеми, що мають подвійне позначення — "розподіл" і "обмін" [4].

Поділяв позицію щодо ролі людського чинника в економіці також Дж.М. Кейнс, який у своїй відомій праці "Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей" зазначав, що "...найбільш цінним в особистості є індивідуалізм, тільки якщо він є в чистому вигляді — від дефектів і зловживань..." [6]. Значний внесок у вивченні ролі та форм людського фактору в сучасній економіці, належить представникові інституціоналізму Дж. Гелбрейту, який довів, що великі корпорації досягають найвищих виробничих результатів саме через прихід до управління підприємством так званої техноструктури технічних фахівців-адміністраторів. Він, зокрема, писав, що "... у минулому керівництво в господарській організації здійснював підприємець тобто особа, що об'єднувала в собі власність на капітал або контроль над капіталом із здатністю організувати інші чинники виробництва... Із розвитком сучасної корпорації, а також у зв'язку з відділенням функцій власності на капітал від функції контролю над підприємством підприємстві вже не виступає як індивідуальна особа... Замість підприємця, направляючою силою підприємства вважається адміністрація..." [7, с. 124]. Заслуговує також на увагу думка російського економіста Олександра Чанова,

який зазначав, що: "...який би із чинників, що визначають собою організацію селянського господарства, ми не вважали основним... ми змушені визнати, що технічно організуючим елементом будь-якого виробничого процесу є робочі руки..." [8, с. 108].

Науково-технічна революція середини 50-х років ХХ ст. посилила інтерес до соціально-економічних реформ і ролі людського чинника, його впливу на економіку і життя суспільства. У сучасному вигляді ці підходи обґрунтовані у концепції людського капіталу і розкриті у працях І. Фішера, який дослідив вплив освіти на людський капітал, та Т. Шульца, який опублікував у 1961 р. працю "Інвестиції в людський капітал" [9]. Саме тому, Т. Шульца вважають засновником цієї теорії, він доводив, що для розвитку суспільства першочергового значення набуває рівень освіти, інвестиції у неї повинні бути пріоритетними, порівняно із машинами і заводами. Вагомий внесок у розвиток цієї теорії вніс Р. Беккер, праці якого щодо теорії людського капіталу в 1992 р. були відзначені Нобелівською премією з економіки. На його думку, інвестиції в здоров'я, освіту, професійну підготовку людини не тільки здорожують капітал й забезпечують отримання додаткового прибутку та високу окупність витрат [10]. Подібної думки щодо ролі людського капіталу додержуються західноєвропейські науковці. Так, Є.М. Борщук підкреслює, що накопичення знань і досвіду людей є більш важливим, ніж матеріальних ресурсів, оскільки вони первинні для організації виробництва [11].

Дослідженням встановлено, що іноземні вчені значну увагу приділяють визначенню суті людського капіталу в цілому. Так, частина із вчених дотримуються думки, що людський капітал — це формування людини в домашніх умовах, у школі, на роботі, при самоосвіті, інші — наполягають на сукупності здібностей, які досягаються у процесі навчання і досвіду, тобто набуті в той же час, людський капітал трактується ними також як сукупність фізичних та духовних здібностей людини, що дозволяють їй як носієві отримувати свій дохід. Розвиток людського капіталу, на їхню думку, зумовлює зростання доходів людей, фірм і суспільства, розвитку технологічного прогресу, виникнення нових мотивів у діяльності, підвищення темпів економічного зростання тощо.

Зазначимо, що автори теорій людського капіталу традиційно розглядають його як у вузькому, так і в широкому значенні.

У вузькому значенні одним із чинників його формування є професійна підготовка, яка, на їхню думку, робить працю складнішою, що доз-

воляє в одиницю робочого часу більше створити продукції, отримати вищу заробітну плату або є джерелом майбутнього задоволення потреб людини. У широкому розумінні — людський капітал, на їхнє переконання, виступає як сукупність якостей людини, яких вона набуває через здійснення витрат на підготовку робочої сили для трудової діяльності, витрат на охорону і відтворення здоров'я, пошуки інформації про форми трудової діяльності та міграції, споживчий і фінансовий ринки, ринки праці.

Дослідженням встановлено, що серед науковців переважає функціонально-структурне визначення людського капіталу. Водночас у своїх дослідженнях О.А. Грішнова, застосовує як функціонально-структурний, так і структурний підходи. За її трактуванням "людський капітал характеризує сукупність сформованих і розвинених унаслідок інвестицій продуктивних здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що перебувають в їхній власності, використовуються в економічній діяльності, сприяють зростанню продуктивності праці та завдяки цьому впливають на зростання доходів (заробітків) свого власника та національного доходу" [12]. Із визначення випливає, що основними складовими людського капіталу є: сукупність продуктивних здібностей, особистих рис, мотивацій та інвестицій індивіда.

Для інших визначень людського капіталу характерна більша конкретизація його змісту. Наприклад, деякі дослідники [13] деталізують зміст навичок, поділяючи їх на виробничі та загальнолюдські, а також виокремлюють такі компоненти людського капіталу, як знання та здібності людини. У свою чергу, Н. Голікова у трактуванні людського капіталу, наголошує на кінцевому результаті його використання в ринковій економіці — одержання доданої вартості, на основі залучення капіталізованих здібностей, досвіду, знань індивіда до процесу господарювання на засадах найму [14].

На нашу думку, І. Каленюк більш повніше розкриває сутність людського капіталу, виокремлюючи його складники та їх вартість як "авансовану і уречевлену у вигляді запасу знань, інформації, досвіду, навичок, мотивацій та здоров'я, які мають властивість приносити більший дохід" [5]. Однак при цьому науковець неточно визначає поняття "уречевлена вартість" щодо не уречевлених компонентів людського капіталу — знань, інформації, досвіду тощо. На нашу думку, людський капітал доцільно трактувати як вартість, авансовану та втілену у запасі не уречевлених форм продуктивних здібностей індивіда: знань, інформації, досвіду,

навичок, мотивації та здоров'я, які мають властивість приносити більший дохід.

Встановлено, що В. Антонюк наголошує на політико-економічному змісті людського капіталу й підкреслює, що він "виражає відносини між людьми щодо формування продуктивних здібностей людини та їх використання з метою отримання прибутку" [15].

Вважаємо, що у всіх вищенаведених визначеннях людського капіталу учені дещо вузько трактують результат використання людського капіталу індивіда. На нашу думку, доцільно розширити зміст поняття "дохід" з урахуванням таких його форм: заробітна плата, прибуток, рента, позичковий процент і в сукупності — національний дохід.

Нині актуальним є теоретико-методологічний підхід до тлумачення людського капіталу. За підходом А.Шевчук, є можливість виокремити як потенціальний, так і реальний людський капітал, визначити втрати та систематизувати їх з метою оптимізації. На думку дослідниці, потенціальний людський капітал це "сукупність знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, які могли б приносити дохід, чи які могли б використовуватися для виробництва товарів і послуг", а реальний — "сукупність знань, здібностей і кваліфікацій носіїв робочої сили, що приносять дохід, чи використовуються для виробництва товарів і послуг", які у сукупності становлять основний людський капітал [16]. Разом з тим, А. Шевчук розрізняє також два види втрат людського капіталу: фізичні та відносні. До фізичних втрат автор відносить і вибуття з експлуатації чи повну невідповідність визначеним стандартам об'єктів науки й освіти, дошкільних закладів і шкіл, житлового фонду, зменшення чисельності працездатного населення тощо. Відносні втрати людського капіталу відображають втрати через недофінансування основного людського капіталу, "відтік інтелекту" та ін.

Заслуговує на увагу визначення суті людського капіталу інноваційного типу (ЛКІТ), наведене Г. Прошак. На думку автора, ЛКІТ "не тільки сприймає і активно використовує інноваційні ідеї, але й продукує інновації через перетворення інформації та нагромадження знань" [15, с. 305—309]. У запропоновану визначенні автором підкреслена особливість функціонування людського капіталу в інноваційній економіці, де базовим фактором виробництва стають інформація і знання.

ВИСНОВКИ

Отже, узагальнивши дослідження щодо економічної сутності людського капіталу інди-

віда, вважаємо, що людський капітал у сучасних умовах — це вартість, авансована і втілена у вигляді запасу не уречевлених форм продуктивних здібностей індивіда: здоров'я, інформації, знань, таланту, досвіду, навичок, мотивації і мобільності, які приносять вищий дохід індивіду у вигляді заробітної плати, прибутку, ренти чи позичкового процента.

Сутність людського капіталу не можна зводити до таких категорій, як робоча сила, трудові ресурси, трудовий потенціал, кадри, оскільки вони спрощують аналіз щодо ролі людини в економіці.

Встановлено, що під терміном людський капітал необхідно розуміти сукупність фізичних, духовних, професійних, підприємницьких, творчих здібностей, навичок, досвіду, умінь, здоров'я, моральних якостей, які супроводжують людину протягом життя та приносять дохід їй, підприємству, регіону та суспільству. Основними складовими людського капіталу є здоров'я, знання, талант, інформаційна культура, творчість (інноваційність), досвід, навички, мотивація, віртуальна мобільність. Людський капітал в аграрному секторі економіки відтворюється в умовах біологічного, сезонного, значною мірою ризикованого виробництва, із високим рівнем диверсифікації праці, прив'язаністю до місця проживання, особистого господарства, що впливають на процеси формування рівня життя і демографії.

Література:

1. Платон. Держава / Платон; [пер. з давньогрецької та коментарі] Д. Коваль. — К.: Основи, 2000. — 355 с.
2. Сміт Адам. Добробут націй. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт; [наук. ред. Є. Литвин; пер. з англ. О. Васильєва. — К.: Port-Royal, 2001. — 594 с.
3. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. — М.: Изд. политической литературы, 1960. — Т. 1. — 178 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки: В 3-х т. / А. Маршалл; [пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1993. — Т. 1. — 414 с.
5. Каленюк І. Освіта в ринковому середовищі та неекономічні цінності / І. Каленюк // Економіка України. — 2003. — № 7. — С. 67—73.
6. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег. Антология экономической классики / Дж. Кейнс. — М.: Эконом, 1993. — 199 с.
7. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. — М.: Транзиткнига, 2004. — 602 с., С. 124.

8. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство. Избранные труды. / А.В. Чаянов. — М.: Экономика, 1989. — 492 с., С. 108.

9. Shultz N. Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. In: Human Resources / N. Shultz. — N. Y., 1975. — (Fiftieth Anniversary Colloquium VI)

10. Беккер Г.С. Трактат о семье / Г.С. Беккер. — М., 1981. — 260 с.

11. Борщук Є.М. Основи теорії стійкого розвитку еколого-економічних систем: [монографія] / Є.М. Борщук — Л.: Растр-7, 2007. — 436 с

12. Грішнова О.А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки / О.А. Грішнова. — К., 2001. — 254 с

13. Бондар І.К. Інтелектуалізація людського капіталу: монографія / І.К. Бондар, О.П. Сологуб, Л.І. Антошкіна, В.Я. Бідак та ін. [(ред.) І.К. Бондар]. — К.: Корпорація, 2008. — 264 с.

14. Голікова Н.В. Людський капітал — ключовий фактор економічного зростання / Н.В. Голікова // Інноваційний фактор сталого економічного зростання: зб. наук. пр. Ін-ту економіки НАН України — К., 2002. — С. 32—35.

15. Антонюк В.П. Формування та використання людського капіталу в Україні: соціально-економічна оцінка та забезпечення розвитку: [монографія] / В.П. Антонюк. — Донецьк, 2007. — 348 с.

16. Шевчук Л.Т. Втрати людського капіталу в Україні: понятійно-категорійний апарат і концептуальні положення / Л.Т. Шевчук // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. — Львів: ІРД НАН України, 2007. — Вип. 3 (65). — С. 9—27.

17. Прошак Г.В. Основні компоненти людського капіталу: теоретичний аспект [Текст] / Г.В. Прошак // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету: збірник науково-технічних праць. — 2008. — Вип. 18.4. — С. 305—309.

References:

1. Koval', D. (2000), Platon. Derzhava per. z davn'ohrets'koi ta komentari [Plato. State. Translated from ancient Greek and comments], Osnovy, Kyiv, Ukraine.

2. Smit, A. (2001), Dobrobut natsij. Doslidzhennia pro pryrodu ta prychny dobrobutu natsij [The welfare of nations. Research on the nature and causes of the welfare of nations], Port-Royal, Kyiv, Ukraine.

3. Marks, K. (1960), Kapytal. Krytyka politycheskoj ekonomy [Capital. Criticism of political economy], vol.1, Yzd. politycheskoj lyteraturi, Moscow, Russia.

4. Marshall, A. (1993), Pryntsypy ekonomycheskoj nauky [Principles of Economic Science], vol.1, Prohress, Moscow, Russia.

5. Kaleniuk, I. (2003), "Education in a market environment and noneconomic values", Ekonomika Ukrainy, vol. 7, pp. 67—73.

6. Kejns, Dzh. (1993), Obschaia teoryia zaniatosti, protsenta y deneh. Antolohyia ekonomycheskoj klasyky [General theory of employment, interest and money. Anthology of Economic Classics], Ekonov, Moscow, Russia.

7. Helbrejt, Dzh. (2004), Novoe yndustrial'noe obschestvo [New industrial society], Tranzytknyha, Moscow, Russia.

8. Chaianov, A.V. (1989), Krest'ianskoe khoziajstvo. Yzbrannye trudy [Peasant farming. Selected Works], Ekonomyka, Moscow, Russia.

9. Shultz, N. (1975), Human Capital: Policy Issues and Research Opportunities. In: Human Resources, NY, USA.

10. Bekker, H. S. (1981), Traktat o sem'e [Treatise on the family], Moscow, Russia.

11. Borschuk, Ye. M. (2007), Osnovy teorii stijkoho rozvytku ekoloho-ekonomichnykh system, Rastr-7, L'viv, Ukraine.

12. Hrishnova, O. A. (2001), Liuds'kyj kapital: formuvannia v systemi osvity i profesijnoi pidhotovky [Human capital: formation in the system of education and vocational training], Kyiv, Ukraine.

13. Bondar, I.K. Solohub, O. P. Antoshkina, L. I. and Bidak, V.Ya. (2008), Intelektualizatsiia liuds'koho kapitalu [Intellectualization of human capital], Korporatsiia, Kyiv, Ukraine.

14. Holikova, N. V. (2002), "Human capital is a key factor in economic growth", Innovatsijnyj faktor staloho ekonomichnoho zrostantia: zb. nauk. pr. In-tu ekonomiky NAN Ukrainy, pp. 32—35.

15. Antoniuk, V. P. (2007), Formuvannia ta vykorystannia liuds'koho kapitalu v Ukraini: sotsial'no-ekonomichna otsinka ta zabezpechennia rozvytku [Formation and use of human capital in Ukraine: socio-economic assessment and development], Donets'k, Ukraine.

16. Shevchuk, L.T. (2007), "Loss of human capital in Ukraine: conceptual categorical apparatus and conceptual provisions", Sotsial'no-ekonomichni doslidzhennia v perekhidnyj period, vol. 3 (65), pp. 9—27.

17. Proshak, H. V. (2008), "The main components of human capital: the theoretical aspect", Naukovyj visnyk Natsional'noho lisotekhnichnoho universytetu: zbirnyk naukovo-tekhnichnykh prats', vol. 18.4, pp. 305—309.

Стаття надійшла до редакції 06.05.2018 р.